

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Saskia Rass

**Partikli *või* kasutamisest Hargla, Jõhvi, Püha ja Põltsamaa
murrakus**

Bakalaureusetöö

Juhendaja professor Liina Lindström

Tartu 2021

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Murdeliigendus.....	5
1.1. Murdeliigenduse ajalugu	5
1.2. Praegune murdeliigendus	9
2. Ülevaade eesti murretest	10
2.1. Südaeesti murded	10
2.2. Kirderanniku murded	11
2.3. Lõunaeesti murded	11
2.4. <i>või</i> häälduslik varieerumine eesti murretes	13
3. Sidesõna <i>või</i> kasutamisest	15
3.1. Sidesõna <i>või</i>	15
3.2. <i>või</i> küsisõnana	16
3.3. <i>või</i> diskursuspartiklina.....	17
4. Analüüsiks valitud kategooriate põhimõtted.....	19
5. Sidesõna <i>või</i> kasutus eesti murretes	23
5.1. Materjal	23
5.2. Andmestiku kirjeldus	23
5.3. Andmestiku kodeerimine	23
6. Tulemused	25
6.1. Eneseparandus	26
6.2. Ebakindlusmarker.....	27
6.3. Koondlause sidend	28
6.4. <i>Kasvõi</i>	29
6.5. Alternatiivküsimus	30
6.6. Kaudne küsimus	31
6.7. Üldküsimus.....	31
6.8. Muu	31
6.9. Tulemuste kokkuvõte	32
Kokkuvõte	33
Kirjandus	34
The use of the particle <i>või</i> 'or' in Hargla, Jõhvi, Püha and Põltsamaa dialects. Summary.....	37

Sissejuhatus

Lauset *Võib võid võtta või ei või võid võtta* kasutatakse tihti eesti keelt võõrkeelena õppija proovile panekuks ja ka huvitava emakeelenäitena koolitundides. Seda vigurlauset seob sidesõna *või*, mis esmapilgul võib tunduda üsna igava ja muutumatu sidendina.

Keeled, nii ka eesti keel muutuvad aja jooksul. Muutused toimuvad enamasti teiste keelte mõjul, kuid keeled võivad ka vaesuda, sest kaovad murdekeele kõnelejad. Võõrkeelest *või* ka lähipiirkonna murrakust võetakse üle uusi sõnu ja muutuda võib ka grammatika.

Keelemuutust on täheldatud ka sidesõna *või* kasutamises, seda kasutatakse näiteks üldküsimumst vormistava partiklina küsimuse lõpus ning nii on sellest kujunenud kõnekeeles lauselõpuline küsipartikkel. (Hennoste 2001, Lindström 2001)

Eesti keele rikkuse suurimaks allikaks on murdekeel. Aegade jooksul kogunenud ja kogutud murdekeelekogud on keele analüüsimisel tänuväärne allikas, sest kodukeelena on murded säilinud vaid üksikutes Eestimaa paikades. Traditsioonilised kohamurded on 2011. aasta rahvaloenduse andmete järgi kõige rohkem säilinud Lääne-Eesti saartel ja Kagu-Eestis, kuid välja tuli ka, et kohalik murre on siiski tähtis inimestele üle kogu Eesti (Antso, Koreinik, Pajusalu 2016: 188). Käesolevas töös vaatlen partikli *või* funktsioone eesti murretes, kasutades selleks eesti murrete korpuse materjale.

Murded on kasutusel eelkõige suulises kõnes ning kõige ehedam ja huvitavam uurimisobjekt on igapäevane suuline vestluse keel, küll on seda sisaldavate keelekorpuste koostamine ajamahukas ja kallis töö (Muischnek 2015: 44). Tänu uutele tehnoloogilistele lahendustele, elektrooniliste andmebaaside loomisele ja kättesaadavaks tegemisele on keeleuurijatel võimalik kasutada oma igapäevases töös suuri keelekogusid ning uusi uurimismeetodeid.

Elektroonilistes keelekorpustes saab metaandmete põhjal leida uusi andmeid ja teha järeldusi keele kohta keelekasutuse põhjal, näiteks kuidas mingit keelendit (sõna, sõnaühendit, grammatilist vormi) kasutatakse, millised neist on sagedased, kuidas keelendid *või* nende tähendused ajas muutuvad jne. (Lindström, Pilvik 2020: 40)

Käesoleva töö aluseks olev eesti murrete korpus on kõiki eesti murdeid ning lähimate sugulaskeelte liivi ja vadja keele materjale hõlmav autentsetest muredetekstidest koosnev elektrooniline andmekogum, mis on varustatud otsimootoriga. (Lindström jt 2006: 150) Tänu eesti murrete korpusele saan oma töös muredelauseid võrrelda ja analüüsida.

Käesolevas töös valiti neli murret erinevatest Eesti paikadest ning nendest omakorda neli erinevat murrakut, mida võrrelda. Töös vaadeldakse sõna *või* erinevaid funktsioone Alutaguse, saarte, Võru ja keskmurdes, keskendudes täpsemalt Jõhvi, Püha, Hargla ja Põltsamaa

murrakutele, mida analüüsitakse eesti murrete korpuse tekstide põhjal. Need neli murrakut on valitud seetõttu, et need esindavad väga erinevaid piirkondi. Mind huvitab töös ennekõike, kui sarnane või erinev on *või* kasutus neis piirkondades ja kuidas üldse seda sõna suulistes tekstides kasutatakse. Sõna *või* ei esine mitte ainult sidesõnana, vaid ka diskursuspartikli ja küsipartiklina. Töös on vaadeldud murdeliste lausete konteksti, et teha kindlaks, mis funktsioonis *või* parasjagu esineb.

Käesoleva töö eesmärk on välja selgitada, millised *või* kasutusviisid on murretes kõige sagedasemad ning kas murrete vahel on *või* kasutuse osas olulisi erinevusi.

Töö koosneb neljast osast. Esimene peatükk annab ülevaate eesti murretest ja murdeliigendusest. Teine peatükk käsitleb *või* funktsioone varasemate käsitluste põhjal. Kolmas ja neljas osa on uurimuslikud. Kolmandas peatükis tutvustatakse materjali, andmestikku korpusest ja meetodeid. Neljandas peatükis on tulemused.

1. Murdeliigendus

1.1. Murdeliigenduse ajalugu

Tervikliku ülevaate saamiseks võib kõigepealt heita pilgu ajalukku, et mõista praegust murrete liigendamist paremini. Selles peatükis käsitlen lühidalt murdeliigenduse ajalugu, et näha, mis on ajaga muutunud.

Juba Wanradti 1535. aasta katekismusest võis leida juttu eesti murrete jaotamisest. Katekismuse lõpus rääkis tõlkija Johann Kõll murdelistest erinevustest Tallinna, Tartu, Narva, Viljandi ja Laiuse vahel. Franz Nyenstädti Liivima Kroomikas (– 1604) võis leida sõnu „Ehstnisch“, „Allentackisch“ ja „Wierisch“, mida võib seostada lõunaeesti murdega. Heinrich Stahl mainib oma grammatika-sõnaraamatu (1637) eessõnas, et Eestis leidub erisuguseid murdeid. Göseken (1660) mainib „tartu murret“ ja põhjaeesti murdealalt eristab Läänemaa, Harjumaa, Järvamaa, Virumaa, Tallinna ja saarte murdeid. A. Thor Helle grammatikas (1732) on peatükk „Von den Dialectis“, kus loetletakse põhjaeestilisi murdeerinevusi, kuid murdeid siiski ei jaotata. Veel täpsemalt kõneleb murretest A. W. Hupel oma grammatikas (1780), kus lisaks Tallinna ja Tartu peamurretele, on kirjutatud veel Harju, Põltsamaa, Läänemaa, Kodavere ehk Alatskivi ja Pärnumaa murrakutest. Veel käsitleb eesti murdeid Rosenplänter oma teoses „Beiträge“ ja Ahrens oma grammatika teises (1853) trükis. Kumbki ei kirjuta murretest aga kuigi detailselt. Täpsemalt kirjutab Wiedemann oma uurimuses „Versuch über den werroehstnischen Dialekt“ (1864). Ta eraldab lõunaeesti murdes Võru ja Tartu murraku. Wiedemanni teoses „Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache“ (1871) tegeletakse murrete eraldamisega veelgi täpsemalt. Esiteks eraldab ta kirdepoolse ja edelapoolse murrakurühma. Oma 1875. aasta grammatikas lisab Wiedemann juurde veel ka saarte ehk Hiiu, Saaremaa, Muhu ja Kihnu alarühma ning ka Lääne- ja Pärnumaa randade murraku. (Saareste 1932: 8–10)

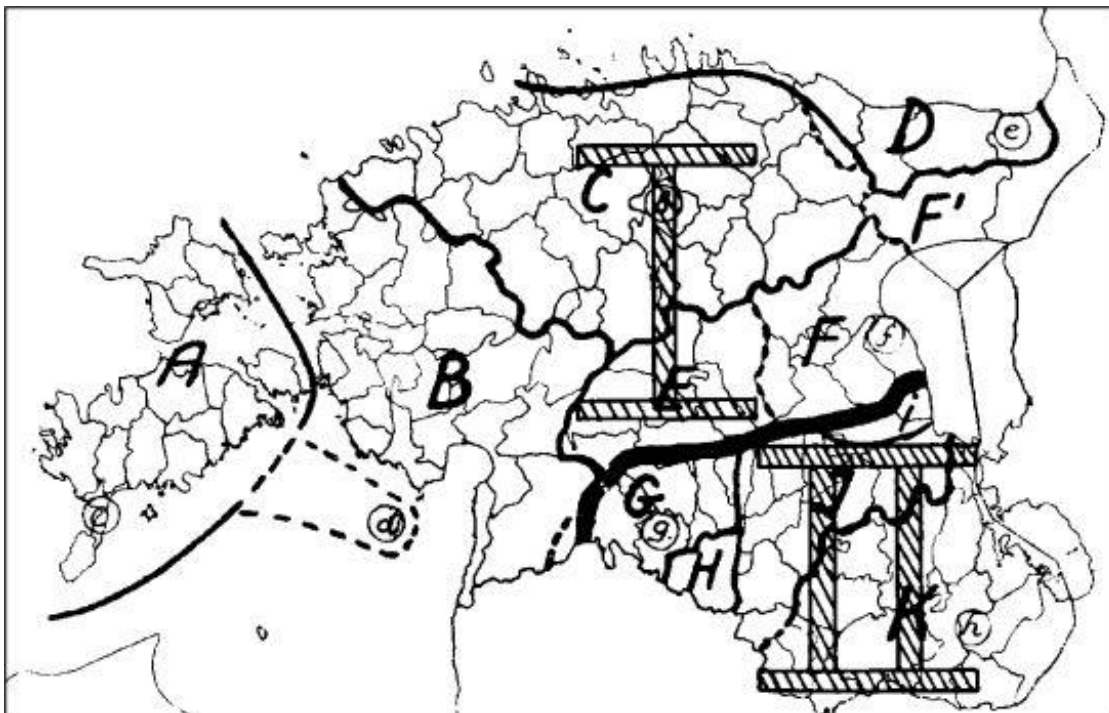
Mihkel Veske toetus pigem Wiedemanni murdeliigendusele, aga erinevalt Wiedemannist tõstis rohkem esile ka Kodavere kihelkonna murret. 1920ndatel aastatel alustas murrete süstemaatilist kogumist ja kirjeldamist vastloodud Akadeemiline Emakeele Selts. Murrete kohta tehtud uurimused andsid teadmistele palju juurde. Seega võib öelda, et Eesti iseseisvuse aastatel liikus murrete uurimine suurte sammudega edasi. Saareste märkis 1932. aastal, et rahvakeele kogumine on suuresti edasi arenenud ning ligipääs eesti rahvakeele andmetele muutus lihtsamaks. Seega sai ka murdeid paremini liigendada, iseloomustada ja piire määratleda. (Saareste 1932: 11)

Kui liikuda ajas edasi, siis üheks variandiks murdeid eristada oli keele ja kõne võrdlemine eri

piirkondades. Üheks kindlamaks on peetud Andrus Saareste sünkroonilist murdegeograafilist lähenemist, mis põhineb isoglossidel ehk mingitel keelenähtuse levikuala piiravatel joontel keelekaardil. (Pajusalu jt 2018: 48)

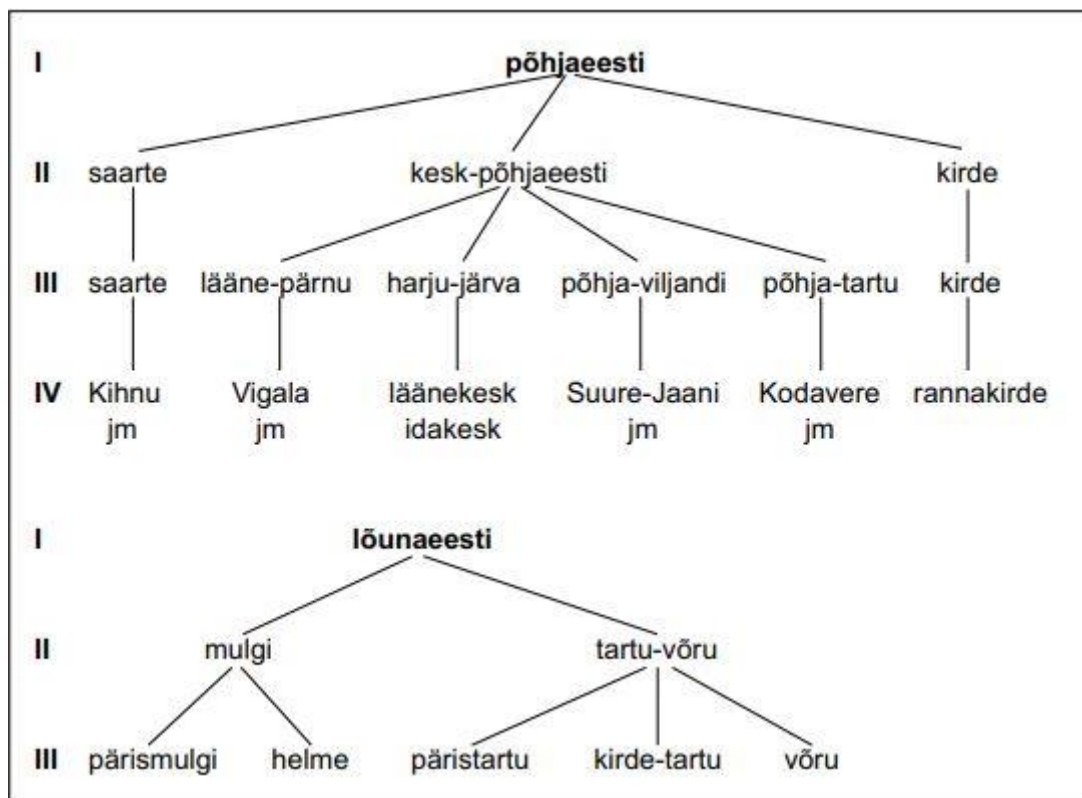
Kõige rohkem mängib erinevate murdeliigituste puhul rolli see, milliseid erijooni arvesse võetakse. Saareste näiteks võttis murdepiire määratledes eelkõige arvesse hääliku- ja morfoloogiapiire. Ta pööras tähelepanu laia levikuga keelejoonte varieerumisele, näiteks ta lõuna-eesi murdeala liigenduses on eelkõige märgitud, kuidas põhjaeestilised jooned on levinud Lõuna-Eestisse. Arnold Kask väidab, et murdepiirkondade saamiseks peab arvestama häälikulisi, grammatilisi ja leksikaalseid jooni. (Pajusalu jt 2018: 49)

Enne Saareste ei märgitud täpseid murdepiire kaardile. Saareste alustas murdepiiride märkimist kaardile 1932. aastal, kui ta esitas kogu Eesti murdekaardi. See kaart polnud veel täiesti täpne, sest mõned piirid olid hägused, ta märkis kaardil ära ääriti kattuvad murdealad. Eesti põhiliste murdealade piiride kaart ilmus algelisemal kujul 1968. aastal Eesti murrete sõnaraamatu prospektis ja hiljem täpsemalt märgituna 1989. aastal „Väikese murdesõnastiku“ lõpus. Väiksemaid murrakurühmasid suuremate murdealade sees on esitanud alles Karl Pajusalu 1999. aastal. (Pajusalu jt 2018: 49–50)

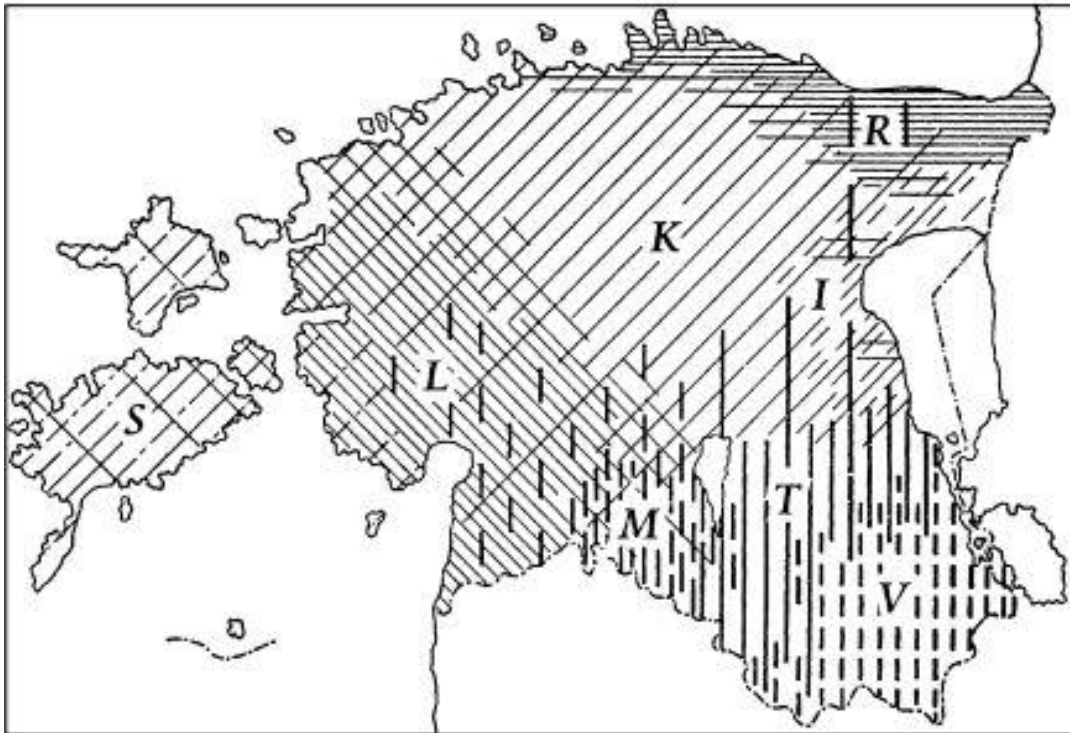
Joonis 1. Andrus Saareste 1932. a murdeliigendus (Saareste 1932)

I – põhja-eesi murre; II – lõuna-eesi murre; A, B, C jt – alamurded (Pajusalu jt 2018: 51)

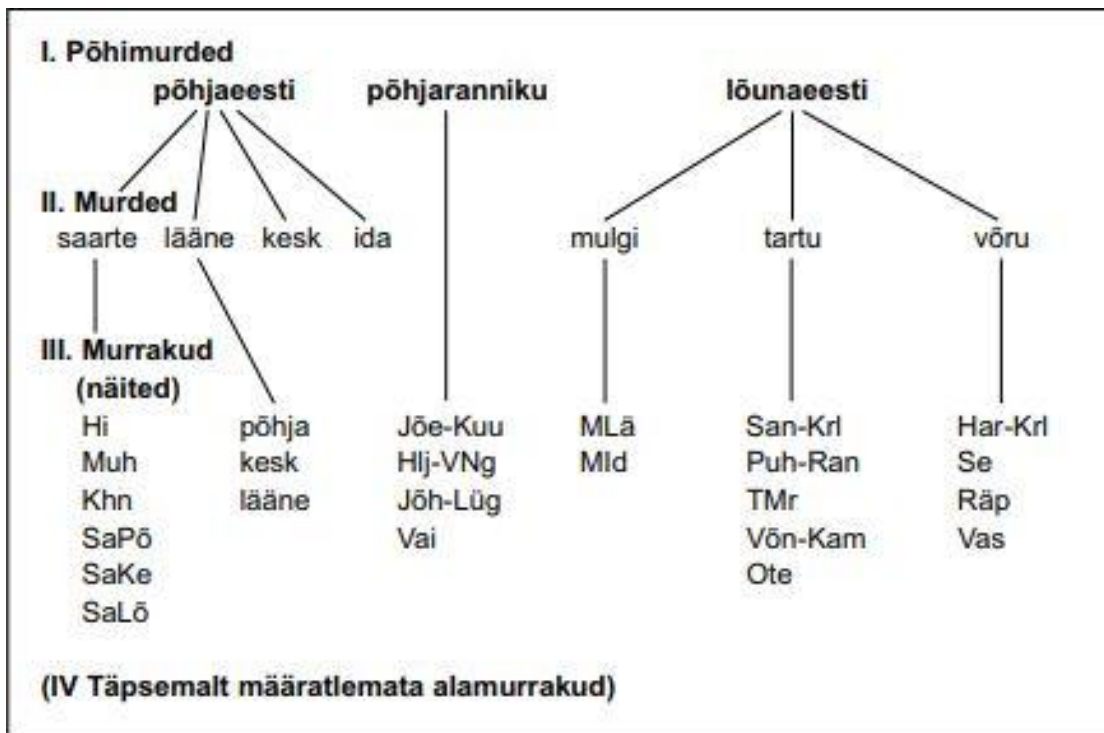
Joonis 2. **Andrus Saareste 1932. a murdeliigendus** (Saareste 1932 alusel) (Pajusalu jt 2018: 51)

Lauri Kettunen eraldas 1917. aastal eesti keeleala põhja- ja lõunaeesti murreteks ning need omakorda kuueks põhjaeesti ja neljaks lõunaeesti murdeks. Põhjaeesti murreterühma kuulus saarte, lääne-eesti ja keskeesti murre, põhjaeesti rannamurre, kirde-eesti ehk Alutaguse murre ja Kodavere keel. Lõunaeesti jagunes lõunaeesti Tartu alade, Võrumaa, setude ja Viljandi murreteks. (Pajusalu jt 2018: 50)

Joonis 3. Arnold Kase murdeliigendus (Kask 1956)

S – saarte murre; L – läänemurre; K – keskmurre; I – idamurre; R – rannikumurre; M – Mulgi murre; T – Tartu murre; V – Võru murre. (Pajusalu jt 2018: 52)

Joonis 4. Arnold Kase murdeliigendus (Kask 1956 alusel) (Pajusalu jt 2018: 52)

Arnold Kask jaotas murded põhimurreteks ehk murderühmadeks, murreteks ja murrakuteks. Põhimurreteks luges ta põhjaeesti ja lõunaeesti murderühmad ning lisas juurde

(kirde)rannikumurde. Kase murrete määratlemine on suuresti aluseks järgnevatele liigendustele. (Pajusalu jt 2018: 53–54)

1.2. Praegune murdeliigendus

Karl Pajusalu esitas 1999. aastal viietasandilise eesti murdeliigenduse. Selles liigenduses eristatakse tasandiliselt peamurdeid ja murderühmi. Peamurded on põhjaeesti ja lõunaeesti, nendes on suurim hulk keelenähtuste lahknevusi. Murderühmad moodustuvad peamurretest. Põhjaeesti peamurre jaotub südaeesti ja kirderanniku murderühmaks. Lõunaeesti saab jagada Mulgi–Tartu ja Võru–Setu murderühmaks. (Pajusalu jt 2018: 54–55)

Praegu võib eesti keelaala jagada üheksaks murdeks. Südaeesti murreterühmas on saarte, lääne-, kesk- ja idamurre. Lõunaeesti rühmas on Mulgi, Tartu ja Võru murre. Kirderanniku rühmas on rannamurre ja Alutaguse murre. Eesti murrete korpuses on Võru murre jagatud Võru ja Setu murdeks, aga keeleliselt on Setu murre sarnane Võru murdele ning seda saab käsitleda kui Võru murde murrakurühma. (Pajusalu jt 2018: 55)

Oma töös järgin ma sedasama K. Pajusalu, T. Hennoste, E. Niit, P. Päll, J. Viikberg "Eesti murded ja kohanimed" murdeõpikus esindatud murdejaotust.

2. Ülevaade eesti murretest

Selles peatükis annan lühiseloostuse eesti murrete kohta. Selle aluseks on peamiselt raamat „Eesti murded ja kohanimed“, mille autoriteks on Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll ja Jüri Viikberg.

2.1. Südaeesti murded

Südaeesti murded on saarte murre, läänemurre, keskmurre ja idamurre. Nende murrete seas pole ühtseid tuumalasi ja murded sulanduvad üksteisega kokku. Näiteks keskmurde jooned jõuavad idamurdesse ja läänemurdesse. Saarte ja läänemurde ühisjooned kattuvad niivõrd, et neid on vaadeldud isegi ühe murdena. Mitmed murrete ühised keelejooned tulevad välja südaeesti murrete vahel välja erinevalt. (Pajusalu jt 2018: 135)

Saarte murre koosneb Saaremaal, Hiiumaal, Muhus ning Kihnus kõneldavatest murrakutest (Pajusalu jt 2018: 136). Murre on oma ehituselt ja sõnavaralt sarnane põhjaeesti keelele ning järelkult ka kirjakeelele. Saarte murde eripärane tunnus on kõnemeloodia, mis on kõikides saarte murrakutes erinev. (Lonn, Niit 2002: 11) Saaremaale ja Hiiumaale omapärane intonatsioon on tekkinud tänu kontaktidele rootslaste ja rootsi keelega. (Pajusalu jt 2018: 136). Läänemurret räägitakse Lääne-Eesti rannikul Noarootsist alates kuni Läti piirini välja. Läänemurde tuum hajub, kogu murdeala ühiseid erijooni on vähe ning need pole laialt levinud. Läänemurdel pole naabermurretega täpseid piire. Läänemurdes ja saarte murdes leidub mitmeid ühisjooni ning seetõttu saab neid vaadata ühise murdena või nihutada murdepiiri. (Pajusalu jt 2018: 143)

Keskmurre moodustab suurima murdeala ning seda kõneldakse Eestimaa keskosas. Minevikus on keskmurre olnud kasutusel maakondadest Harjumaal, Järvamaal, Virumaa lääneosas, Põhja-Viljandimaal ja Põhja-Tartumaa loodeosas, praeguse maakonnajaotuse järgi aga Harjumaal, mõneti Lääne- ja Ida-Virumaa, Järvamaal, Jõgevamaa lääneosas, Viljandimaa põhjaosas ja Tartumaa põhjaservas. Keskmurre ei ole terviklik murre, sest piirkondi on palju ning mõju levib ka naaberaladele. Eesti kirjakeel ning keskmurre on sarnased, sest kirjakeel põhineb sellel. (Pajusalu jt 2018: 150)

Idamurre levib Peipsi-äärsetes kihelkondades, kuid kindlaid piire sellel pole. Tuumaladeks võib pidada Kodaveret ja Maarja-Magdaleenat, kuid muid alasid on keeruline piiritleda. Praeguseks jaguneb idamurre Ida-Virumaa, Jõgevamaa ja Tartumaa vahel. Kõige paremini on idamurre säilinud Kodavere murrakus. (Pajusalu jt 2018: 156)

2.2. Kirderanniku murded

Kirderanniku murded jaotuvad rannamurdeks ja Alutaguse murdeks. Neid ühendab see, et rannikul pole toimunud nii palju uuendusi nagu südaeesti murretes. Murdeid eristavad suhted naabermurrete- ja keeltega. Rannamurre sarnaneb soome ja isuri keelega ning Alutaguse murre sarnaneb südaeesti idamurde ja vadja keelega. (Pajusalu jt 2018: 162)

Rannamurre levib mööda põhjarannikut kitsa ribana. Murret kohtab Jõelähtmes, Kuusalus, Haljala kihelkonna rannikupoolsetel aladel ja Viru-Nigula kihelkonnas. Idas on Vaivara, Kadrina ja Rakvere põhjaosad säilitanud endas küll ka rannamurret, kuid peamiselt on nad muutunud keskmurdeliseks. Rannamurre on kõige kindlamana veel alles Prangli saarel, Kuusalu põhjaosa Juminda ja Pärisea poolsaarel. Lõuna pool on rannamurre kitsal rannaribal ja neemedel. Kirjakeele mõjutused on kõige paremini näha murde lääneosas, sest seal on Tallinn kõige lähemal. Üheks eritunnuseks on rannamurdes õ-hääliku puudumine, selle asemel on kasutusel *a*, *e*, *o* või *u*. Veel on rannamurdel palju sarnasusi soome ja isuri keelega. (Pajusalu jt 2018: 163)

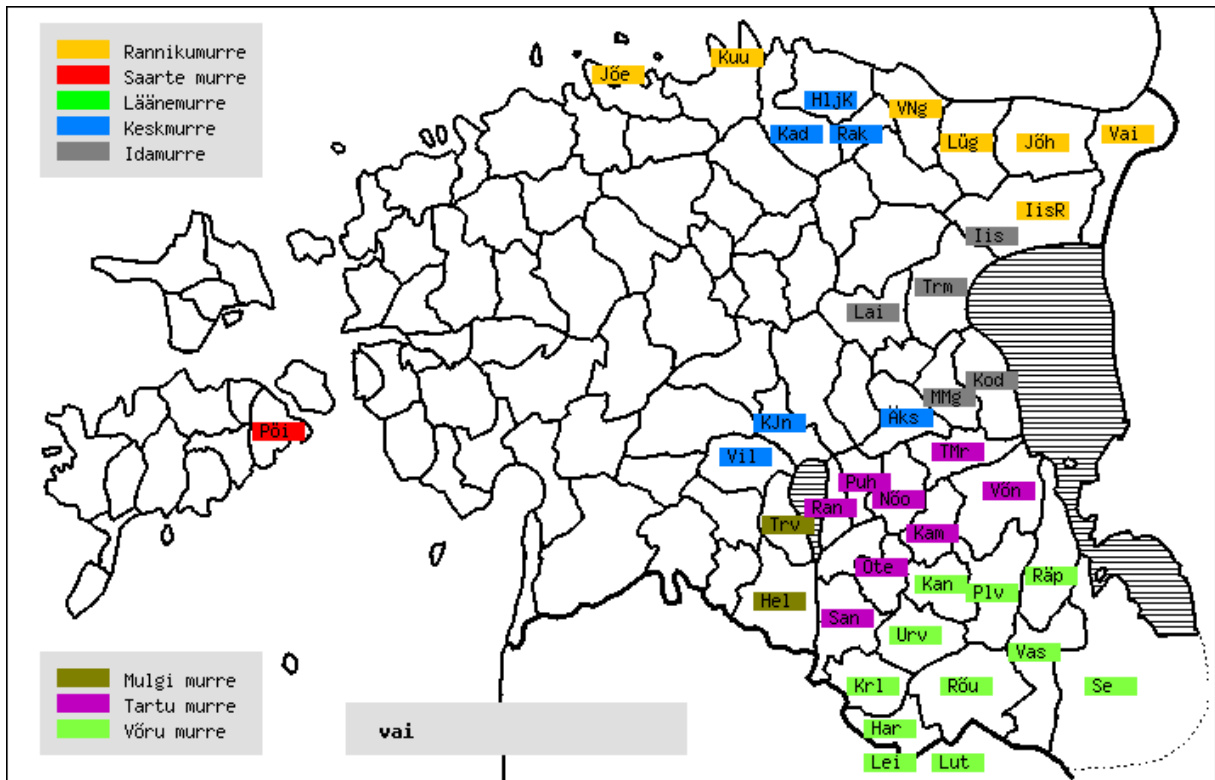
Alutaguse murre kuulub Ida-Viru maakonda ja selle moodustavad Lüganuse, Jõhvi ja Iisaku murrak. Murdeala piir on põhjas Soome laht ja lõunas Peipsi järv. Lüganuse murrak on kõige vanem ja omapärasem, Jõhvis on tunda ka keskmurret ning Iisakus on ka murded segunenud. Alutaguse murre on siirdemurre, ta on sarnane rannamurdele ja idamurdele, ka on sarnasusi vadja keelega. (Pajusalu jt 2018: 169)

2.3. Lõunaeesti murded

Lõunaeesti murded on Mulgi, Tartu ja Võru murre. Võru murdeala hõlmab kogu Kagu-Eestit, moodustades lõunaeesti murrete tuuma. Tartu ja Mulgi murret on mõjutanud põhjaeesti murded ning neil on ühisjooni ka teiste naabermurretega. Praegu on ajaloolist lõunaeesti keelt jäänud jätkama vaid Võru murre. (Pajusalu jt 2018: 173)

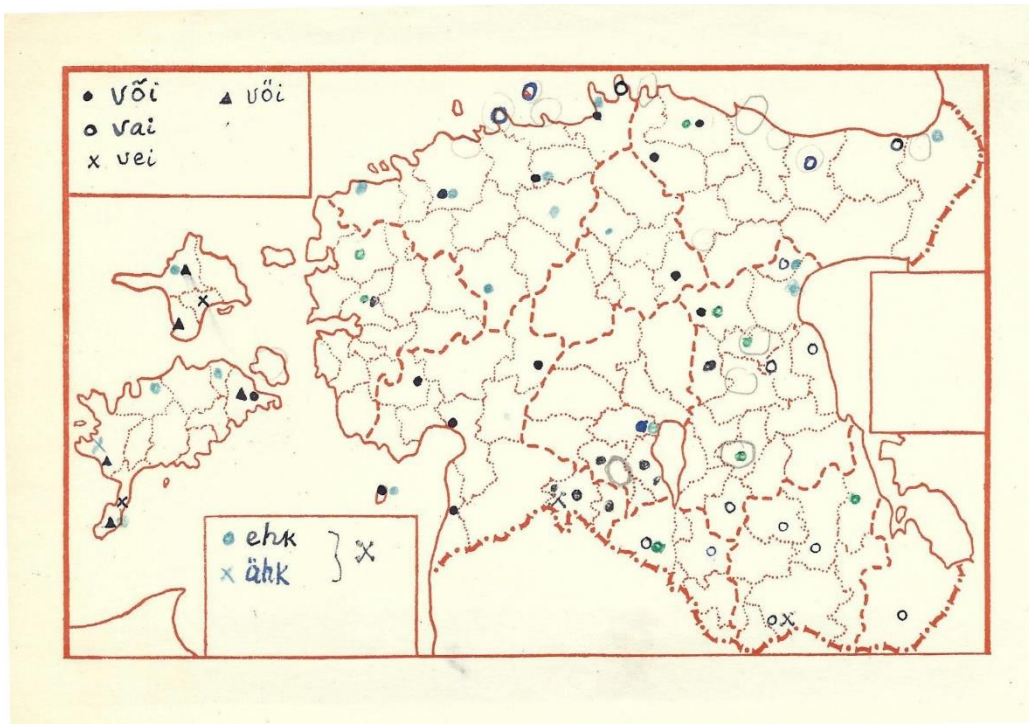
Mulgi murret kõneldi Halliste, Karksi, Tarvastu, Paistu ja Helme kihelkonnas. Eesti murrete hulgast on Mulgi murde territoorium kõige väiksem. Lõunaeesti murretele kohaselt on ka Mulgi murdes *on* asendunud *om*-iga. Mulgi murre on lähedasem Tartu murdele ja vähem Võru murdele. Mulgi murret on mõjutanud põhjaeestimurre, kuid lõunaeesti murdeid aga mitte. Erinevates piirkondades on sarnasusi veel saarte ja läänemurdega, südaeesti murretega ja lõunaeesti murrakutega. (Pajusalu jt 2018: 175) Kõige suuremaks omapäraks on Mulgi murde puhul nende hääldus (Pajusalu jt 2018: 176).

Tartu murret võib pidada lõunaeesti keeleala peamiseks murdeks. Seda räägiti kunagi Tartumaa

Joonis 7. Hääldeuse varieerumine, hääldeusvariant *vai*. („Väike murdesõnastik“)

Sarnaseid tulemusi on näha ka Saareste käsikirjaliselt kaardilt. Lisaks on näha, et sidesõna *ehk* on osaliselt kasutusel samas funktsioonis nagu *või*.

Joonis 8. Andrus Saareste käsikirjaline murdekaart Uppsala ülikooli arhiivis.

3. Sidesõna *või* kasutamisest

Annan kõigepealt lühiülevaate *või* kasutusest eesti keeles. Kirjakeeles on *või* kasutusel peamiselt sidesõnana, aga kõnekeeles võib ta täita ka partikli rolli (Hennoste 2000b: 50). *või* kasutus sidesõnana „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ põhjal:

- 1) seob alternatiive väljendavaid sõnu ja lauseosi
- 2) esineb loetelus, mille liikmed võivad kõik võimalikud olla
- 3) (ähvardust, ebasoovitavat tagajärge viitavas väites:) muidu, vastasel juhul
- 4) (paranduse ees:) see tähendab, täpsemalt; pigem ei
- 5) kõnekeeles jutustava lause lõppu lisatuna muudab selle küsilauseks. (EKSS 2009)

L. Lindström (2001) on uurinud *või* (ja lühenenud *vä*) kasutusviise suulises eesti keeles, toetun tema esitatud liigitusele *või* kasutusviisidest. Vaatlen lähemalt kolme olulisimat *või* funktsiooni, milleks on *või* sidesõnana, *või* küsisõnana ning *või* diskursuspartiklina.

3.1. Sidesõna *või*

Siin alapeatükis kirjutan, kuidas on *või* eesti keeles kasutusel konjunktsioonina kirjakeeles ja suulises kõnes.

Sidesõnad ehk konjunktsioonid on muutumatud sõnad, mille ülesandeks on siduda lauseosi. Eesti keeles on paarkümmend sidesõna, need ei käändu ega pöördu, s.t need on muutumatud sõnad. Sidesõnad jagunevad rinnastavateks ning alistavateks, rinnastavad jagunevad omakorda veel ühendavateks ja eraldavateks. Sidesõna *või* kuulub eraldavate rinnastavate sidesõnade hulka. Kui sidesõnad *ja* ja *ning* näitavad rindliikmete kooskehtivust, siis sidesõna *või* tähistab välistust. (EKK 2007) Sidesõna *või* toimib rinnastussidendina (Erelt, Metslang 2017: 507). Sidend 1) on sidesõna ja täidab siduvat funktsiooni, 2) ei kuulu moodustajate lauseliikmestruktuuri, 3) näitab seost, 4) seob moodustajaid, aga ei mõjuta nende grammatilist vormi, 5) on paigutatud moodustajapiirile rindliikmete vahele *või* alistuva moodustaja koosseisu puhul algusesse (Erelt, Metslang 2017: 503). Rinnastussidend ei kuulu rindliikmete hulka, vaid on seostatavate moodustajate vahel ja ei saa vahetult järgneda teisele sidendile, nt *ja või* (Erelt, Metslang 2017: 505-506). Näiteks *Nad jäid oma kodudesse või vähemalt kodumaa turvalisse ümbrusse.* (Erelt, Metslang 2017: 507), kus *või* on kasutusel eraldava sidesõnana. Kui rinnastusseos seob rohkem kui kahte moodustajat, siis vormistatakse moodustajatevahelistest sidenditest viimane, nt *naised, lapsed ja vanurid; nii naised, lapsed kui vanurid; kas naised, lapsed või vanurid* (Erelt, Metslang 2017: 506).

Või võib esineda ka paarissidendi osana. Paarissidendid koosnevad kahest erinevast

lahksidendist, nt *kas ... või* ning väljendavad mitmeid rinnastusliike (Erelt, Metslang 2017: 504). Sidesõna esineb paarissidendis koos partikliga (*kas ... või*) või korreelaadiga, kui sidend tuleb põimlausest (Erelt, Metslang 2017: 508).

Lindström (2001) järgi ei ole suulises kõnes väga sagedased sellised laused, kus *või* ühendab sisult ja vormilt sama kaaluga rindliikmeid.

Järgnevas näites ühendab *või* sidendina võrdväärseid rindliikmeid.

Näide:

RZ: mina mäletan ku=ma (1.2)

vanasti me kirjutasime artikleid ikka kas vene vene või 'inglis=keeles.

VE: mhmh (0.8) vene ajal. (0.5) (Lindström 2001: 95)

Rohkem esines lauseid, kus esimene rindliige on kindel, ning osa, mis järgneb *või*-le, tähistab ebakindlust esimese lausepoole osas. Teine rinnastatud element on semantiliselt hägusam ning osutab, et info ei pruugi olla täpne, võib toimida ka markerina, mis väljendab ebakindlust info täpsuse osas. Ebakindlusmarkerist tuleb töös hiljem (6.2. osas) juttu ja see on oluline minu analüüsis. Järgnevas näites on *keemik* kindel osa ja sellele järgneb ebakindlusele viitav osa *või midagi taolist*.

E: ned=on nagu=ee kunstnikud siis on teinud=või või tarbe[kunst]nikud=vä

M: noh kuidas kes () Miia Rand on muidu hoopis ma ei tea kellena keemik keem- keemik [või] midagi taolist

E: [aa mm] mhmh (Lindström 2001: 96)

3.2. *või* küsisõnana

Kirjakeeles on lauselõpuline küsipartikkel *või/vä* liigitatud grammatiliste üldlaiendite hulka. *või* lauselõpulise partiklina markeerib üldküsimust, nt *Sa pole varem siin olnud või?* (Hennoste 2017: 487) Üldküsilause vormistatakse mittelauseliikmeliste vahenditega ning see tahab jaatavat või eitavat vastust. Küsipartiklina on kasutusel *kas* lause alguses, *või* lause lõpus. (Erelt 2017a: 88) Kõnekeeles asendub *või* lauselõpulise küsipartiklina tihti *vä*-ga.

Jutustava lause saab muuta küsilauseks, kui lisada lõppu *või/vä*, ja sellele vastuseks oodatakse *jah/ei* vastust. L. Lindström (2001) on näidanud, kuidas *või* on grammatiseerunud alternatiivküsimusest lauselõpuliseks küsimarkeriks. (Lindström 2001: 90-91)

Lindström 2001 järgi on peamisi *või/vä* lauselõpulise küsipartikliga küsimusi nelja tüüpi:

- 1) alternatiivküsimus, kus saab lausungi esitada küsimusena;
- 2) teemajätkud, mis tulevad pärast uue teema sissejuhatust, et seda huvitavamaks muuta;

3) teise algatatud parandus, kus kuulaja annab kõnelejale märku, et ei saa öeldust aru või ei kuule teda;

4) küsimusena vormistatud ettepanek, millele oodatakse kinnitust. (Lindström 2001: 102–106)
Lõpupartikkel *või* esineb üldjuhul vaid tänapäeva keeles. Seda kasutatakse palju ka netidialoogi keeles, nt *sa loengus v*. Netikeeles ja netidialogides on kasutusel ka algus- ja lõpumarkerite *kas + või* kombinatsioon, nt *kas see on mingi skisovärk ka või?* :D. (Habicht jt 2015: 88)
Netikeeles on rohkem lauselõpulisi markerivahendeid. Olemasolevate *või* ja *vä* kõrval on nüüd ka kujud *ve*, *v*, *w*, mis on levinud netidialoogi keeles. (Habicht jt 2015: 89)

Lausealgulise küsipartikliga saab lause alguses *või*-ga lisada midagi öeldule juurde, tavaliselt küsimuse või soovitusena. Küsipartikli *või* tähistab eneseparandusi, mis on tingitud vestluspartneri öeldust või ütlemata jätmisest. Näiteks kui vestluspartner on oma vastuses kahtlev, saab esitada uue küsimuse, mida alustada *või*-ga. Lausealguline küsipartikkel ei esine vestluses tihti.

Näide, kus *või* on lausealguline küsipartikkel:

R: sis võiks reedel 'kohtuda. (0.6)

E: noo?

R: või või sa pidutsed reedel (1.1)

E: vaevalt=et=ma=nd 'kogu päeva pidutsen.

R: ahah ahah (1.0) ee aga 'õhtul 'küll või. (Lindström 2001: 101-102)

Lausealguliste küsipartiklitena on kasutusel *või* ja *vä*. *vä*-d kasutatakse ainult küsipartiklina ühe erandiga. Erandiks on *vä* kasutus diskursuspartiklina jaatavas lauses. Sellistes lausetes on *vä* lausungi lõpus märkimaks ebakindlust edasiantava informatsiooni osas. (Lindström 2001: 102)

Näide, kus *või* on lauselõpuline küsipartikkel:

Õ: aga=se 'Tarmo on 'küttekontoris

ja 'teine on sis 'jalgpallitreener.

aga see 'teine kolis 'Pärnust 'ära. (0.5)

nüüd ta=on üks kolm=neli=viis aastat juba 'ära kolinud.

no ['neli] aastat=vä. (1.2)

Ti: [ahsoo]

Ti: kus: ta kolis=sis.= (Lindström 2001: 101)

3.3. *või* diskursuspartiklina

Diskursuspartikli defineerimine on raske, sest sõnadel, mida peetakse diskursuspartikliteks,

võib olla semantiliselt teistsugune tähendus. Diskursuspartikleid ei kasutata mitte nii väga sellepärast, et anda lause sisule midagi juurde, vaid pigem kasutatakse neid pragmaatilise funktsiooni tõttu. (Schmitz, Stede 2000: 126-127) Sellepärast on neid partikleid raske otse tõlkida. Keeled on erinevad ning kõikides keeltes kasutusel olevad partiklid on erinevad. Isegi kui mõnes keeles leida sarnaseid partikleid, siis tõlkimisel võib lause toon siiski muutuda. (Schmitz, Stede 2000: 143) Eemaldades partikkel lausungist ja vaadata, kas lausungi tõlge jääb samaks, siis on diskursuspartikli kasutamine õigustatud. (Schmitz, Stede 2000: 129)

T. Hennoste partiklite liigenduse järgi on suulises kõnes artikleid liigitatud pragmaatilisteks partikliteks, kuhu alla kuuluvad suhtluspartiklid. Suhtluspartiklid on dialoogis, et reageerida vestluspartneri jutule. Suhtluspartiklite alla kuuluvad dialoogipartiklid (nt *ahah, mhmh*), mille abil kuulaja saab vestluspartneri öelduga nõustuda ja afektiivsed partiklid (nt *oi, ai*), millega kuulaja saab väljendada oma tundeid öeldu osas. (Hennoste 2000b: 50)

Võib olla raske vahet teha diskursuspartiklite ja sidesõnade vahel. Kõige tihedamini kasutatakse diskursuspartikkel *või*-d eneseparanduses. Sellega asendatakse eelnevalt öeldud sõna uue sõnaga. Kui oma välja öeldud lauses kahtlema hakata, saab lisada lausesse *või* ning seejärel teha paranduse. Samuti võib kasutada *või*-d küsilases, muutes küsimuse üldisemaks. Lause lõpus olev *või* võib näidata rääkija ebakindlust ja oletusi. (Lindström 2001: 96–100)

Näide, kus *või*-d kasutatakse diskursuspartiklina eneseparanduses, millest tuleb hiljem töös juttu:

Ti: kus: ta kolis=sis.=

Õ: =@ ma=i 'tea. @ (0.8) ma=i 'mäleta, (.) keegi rääkis ka. (0.8)

sest ma enam ei näind, ta käis alati sealt meie alt (.)

*ta elas (0.6)'garaašis ju, meie garaašis **või** seal 'kõrval garaašis*

Ti: a see 'tume kes on=vä. (.) (Lindström 2001: 98)

4. Analüüsiks valitud kategooriate põhimõtted

Kategooriad valiti töösse, et katta kõik analüüsitavad näitelaused, mis leiti eesti murrete korpusest. Need kategooriad tekkisid varasemate uurimuste (peamiselt Lindström 2001) põhjal, et vaadelda kõiki *või* funktsioone.

Eneseparandus. Spontaanset suulist kõnet uurides pandi tähele, et tihti tuleb ette öeldu parandamist ja mõtete takerdumist. Tegu on kindla mustriga, millega rääkijad teevad lausungeid ümber. Selliseid nähtusi nimetatakse struktuurinihutusteks. (Hennoste 2000a: 2689) Eneseparandused ei ole pelgalt keelelised parandused, vaid ka ükskõik millised keelekohad, mis vajavad kõnelejate meelest ümber tegemist. Parandus on lai mõiste, mille abil saab lahendada mitmeid probleeme, näiteks grammatilisi eksimusi, stiilivigu ja vigu võõrkeeles rääkimisel. (Hennoste 2000a: 2690) Parandusel on neli alaliiki: enda algatatud eneseparandus, teise algatatud eneseparandus, enda algatatud teiseparandus ja teise algatatud teiseparandus. Üks variant on, kui ise ennast parandada, kuid sage on variant, kui paranduse teeb kuulaja. Hennoste on jaganud parandusliigenduse reformuleerimiseks ehk ümbertegemiseks ja edasilükkamiseks. (Hennoste 2000a: 2691) Edasilükkamisega annab kõneleja teada, et vajab oma ütlemise jaoks rohkem aega. Seda võib ta teha pauside, üneemide, partiklite, korduste või venituste abil. Üneemid on näiteks *ee*, *mm*. Neid kasutatakse edasilükkajatena väga tihti. Üldiselt kasutatakse üneeme just ametlikumates situatsioonides, kui soovitakse vältida parasiitsõnu ehk pragmaatilisi partikleid ehk abisõnu, nt *noh*, *nagu*. (Hennoste 2000a: 2693–2696) Ümbertegemise käigus aga muudetakse juba välja öeldut. Ümbertegemist võib algatada erinevatel puhkudel nii kõneleja kui ka kuulaja. Reformuleerimist on parem teha kohe peale lausungi välja ütlemist, kuid seda on võimalik teha ka hiljem. Kui seda teha sama lausungi piires, siis saab kasutada asendamist ja lisamist. Asendamise käigus öeldakse väljaöeldud lausungi asemel uus ning lisamise abil täiustatakse lausungit mingi uue mõttega. (Hennoste 2000a: 2701–2702) Asendamise näide, kus pooleliolev jutt peatatakse ja alustatakse uuesti, asendusele viitab *või*:

(...) ja:: ja=siis (...) mm kirik oli või tol tol korral oli väga külm ilm olnud (.) kirik ka väga külm (Hennoste 2000a: 2704)

Minu töö tulemuste osas tuli näitelausetest välja, et eneseparandusena esines ümbertegemist, edasilükkamist ja asendamist.

Ebakindlusmarker. Näitelausetest tuli välja palju lauseid, kus alguses tundus, et tegemist on

eneseeparandusega, kuid siiski ei asendatud öeldut millegi muuga, ei tühistatud väljaöeldut. Seega lisasime üheks kategooriaks ebakindlusmarkeri. Ebakindlusmarker näitab peamiselt kõneleja kahtlusi öeldu õigsuses. Lause lõpus võib osutada võimalusele, et on olemas veel mingi alternatiiv, kuid seda alternatiivi ei pakuta välja ning see jääb lahtiseks.

Minu töös tuli välja ebakindlusmarkeri näide keskmurdest Põltsamaa murrakust, mis seletatakse täpsemalt lahti tulemuste osas:

ol'i midagi (.) tuhande üheksa+saea (.) kahe+`gümne (.) nel'landal viijendal vōi selle`ümbruses (...)

Koondlause sidend. Siin on *vōi* funktsioon eraldav rinnastav sidend, mis eristab võrdväärseid alternatiive ning seda funktsiooni nimetatakse töös koondlause sidendiks. Koondlause on rinnastatud mittelauselisi moodustajaid sisaldav lause (Erelt 2017b: 604). Rinnastus ehk koordinatsioon on üks grammatilise seose liik. See seob süntaktiliselt samaväärseid moodustajaid, mis ei määra teiste olemust või grammatilist vormi. Rinnastatud moodustajad ehk rindliikmed on kõrvuti ja neist tekib rindtarind, mis on lauses üheks liitseks osaks. Rinnastus liidab vormilt ja sisult sarnased moodustajad, see toimib eriti *ja-* ning *vōi-*rinnastuse puhul. Liidetud moodustajatel on eraldi vaadates tavaliselt sama süntaktiline funktsioon. (EKG 1993: 213) Koondlauseid on laused, kus korduvad lauseliikmed ning esitatakse kaks võrdväärset alternatiivi. Koondlause võib olla:

mitu alust (*Jūri ja Mari läksid metsa*);

mitu sihitist (*Jūri sõi suppi ja praadi*);

mitu öeldistäidet (*Jūri on väike, aga tubli*);

mitu määrust (*Jūri käis Riias ja Vilniuses*);

mitu täiendit (*Jūri ostis suure ja ilusa maja*);

mitu lisandit (*Jūri kohtas oma seltsikaaslast ja sõpra Taunot*). (EKK 2007)

Koondlause sidend valiti töösse näitelausete analüüsimiseks, sest paljudes lausetes oli *vōi*-ga seotud kaks võrdväärset alternatiivi.

Üldküsilause. Üldküsilause on nimetatud ka *kas*-küsimuseks (Metslang 2013: 6) ja see on üks valikküsilause tüüpidest, mis eeldab vastajalt jaatavat või eitavat vastust.

Kas sa kuulasid meie juttu pealt? (EKG: 1993: 168)

Üldküsilause algab üldiselt partikliga *kas*, eitavas vormis *ega*-ga ja levib ka variant, kus küsimuse lõpus on *vōi/vä*. Viimase puhul on tegemist grammatiseerimisprotsessiga, kus sidesõna *vōi* hakkab muutuma küsipartikliks. (Metslang 2013: 6, Lindström 2001: 113)

Üldküsilause mõjualaks on kogu lause ehk tähelepanu pööratakse tervele lausele. (EKG 1993: 168) Helle Metslang on kirjeldanud üldküsilause põhivormi variante. Kõige levinum on variant, kus küsimodaalsust väljendab *kas*, millele järgneb lause põhivorm:

Kas sa löid endale sõrme pihta?

Kõnekeelne üldküsilause variant on lause, mis algab lause põhivormiga ja lõpus on *või*:

Aken on lahti või?

Igale jaatavale üldküsimusele võib lõppu lisada *või* ning eitavale *või ei*, *või mitte*

On sul abi vaja või? Eitus lisatakse tavaliselt siis, kui tahetakse seda eriti esile tõsta.

(On sul abi vaja või ei?)

(On sul abi vaja või ei ole?) (Metslang 1981: 26–28)

Alternatiivküsilause. Küsilause te liigitamisel lähtutakse sellest, kas võimalikud vastused on küsimustega ette antud. Valik- ehk alternatiivküsilausetele on vastusevõimalused ette antud ning vastaja saab nende seast sobiva välja valida. Alternatiivküsilauset alustatakse *kas* sõnaga *kas* või eitava-vormilise küsimuse puhul sõnaga *ega*. (EKG 1993: 168) Üldalternatiivküsilause võib alata küsisõnaga *kas* ja selles antakse vestluspartnerile valida kahe või rohkema eritähendusliku variandi vahel, mida rinnastab *või*. Tavaliselt pakutakse välja kaks võimalust. Vastaja valib variantide seast ühe välja. Alternatiivküsilause on välistav ja vastajalt oodatakse, et ta valib välja ühe vastusevariandi, mitte mitu.

Kas sa said eksamil läbi või pead selle uuesti tegema?

-Sain läbi.

-Peaa uuesti tegema. (Metslang 1981: 55–56)

Erialternatiivküsimuse puhul on tuumaks kaks või enam *või* abil rinnastatud samas funktsioonis lauseliiget. Et teha välistavat küsimust, kasutatakse küsisõna *kumb* või *milline neist*. (Metslang 1981: 57–58)

Kaudne küsimus. Kaudne küsilause ehk kõrvallauselise komplemendina esinev küsilause võib olla a) üldküsilause, b) alternatiivküsilause kui ka c) eriküsilause.

a. *Helle küsis, kas Liia on haige.*

b. *Helle küsis, kas Liia on haige või ainult simuleerib haiget.*

c. *Helle küsis, miks Liia tööl pole.*

Kaudses küsilauses toimivad küsisõnad ka sidendina. Küsisõnaga *kas* saab moodustada üld- ja alternatiivküsimust, milles tavaliselt kõneleja ei tea, kas kõrvallause sündmus toimub või milline kõrvallause alternatiivsetest sündmustest toimub. (Erelt 2017c: 682)

Kaudküsimus erineb üld- või alternatiivküsimusest selle tõttu, et kõige ees on pealause, millele see on alistatud, nt *Ellu küsis, kas ma lahkun*. Kaudne küsimus algab tavaliselt küsisõnaga. Kui pealause väljendab kahtlust, saab kaudses küsimuses lisada küsisõnale sõna *et*. (EKK 2007)

Kaudne küsimus valiti töösse, sest materjalis leidus lauseid, milles kaudküsimust markeeris lauselõpuline *või*.

Minu töös tuli välja kaudse küsimuse näide Alutaguse murdest Jõhvi murrakust, mis seletatakse täpsemalt lahti tulemuste osas:

= *i tia kass = õli (.) mõned ka *ilma vai = aga *ikke *kurssett õli = ja (...) ja *taljel*

Kasvõi. Muutumatu sõna *kas või ~ kasvõi* võib kirjutada nii kokku kui ka lahku. Reeglite kohaselt muutumatu sõnu, kus on täiend- ja põhiosa ei peeta liitsõnadeks ega kirjutata kokku. Samas võib kokku kirjutada teatud muutumatu sõnu (nt *kasvõi, kuitahes, mistahes*), mida iseloomustab osade sisuline ja vormiline kokkukuuluvus. Neid leidub ka tihti toimetamata kirjakeelsetes tekstides. (Habicht 2012: 1)

Koos esinev *kas või ~ kasvõi* võib tähendada erinevates kontekstides *näiteks, vähemalt* ja *isegi*, s.t toimida skalaarse partiklina. (Daugavet jt 2019: 341)

Näiteks järgnevas lauses on *kasvõi* kasutusel tähenduses *isegi* ning osutab piiravale võimalusele:

Ootan kasvõi õhtuni

Siin näitelause on *kasvõi* tähenduses *vähemalt*, täpsemalt *kui mitte rohkem, siis*:

Laena kasvõi homseni!

Näide, kus *kasvõi* on tähenduses *näiteks*, täpsemalt ühte võimalust teiste seast esile tõstes:

Võtame kasvõi niisuguse näite. (EKI ühendsõnastik 2021)

kas või ~ kasvõi asemel võib esineda ka ainult *või*. Minu töös tuli välja näide, kus *kas või ~ kasvõi* esineb *või*-na Alutaguse murdest Jõhvi murrakust, mis seletatakse täpsemalt lahti tulemuste osas:

**nukked *üöldi (.) *ikke *nukkede pidi *saama oli tema siis vai *tuores (...) aga *ikke pidi *saama (.) *veikse *unnikku et*

Muu. Muu alla koondati laused, kus esines sidesõna *või*, kuid mis eelnevate funktsioonide alla ei sobinud. Selliseid lauseid oli kokku 2.

5. Sidesõna *või* kasutus eesti murretes

Selles peatükis vaatan lühemalt, kuidas kasutatakse sõna *või* eesti murretes, toetudes eesti murrete korpuse andmetele.

5.1. Materjal

Töö aluseks olev materjal on kogutud eesti murrete korpusest. Eesti murrete korpus on elektrooniline andmekogum, mis sisaldab murdetekste kõikides eesti murretes. Korpusesse on kogutud võimalikult vanapärased murdetekstid koos lindistustega. Suurem osa tekste on 1960-1970ndatest aastatest, tegemist on lindistatud intervjuudega. (Lindström 2015: 2) Korpuse eesmärk on teha valitud materjalid uurijatele kättesaadavaks. (Lindström 2004: 85) Tekstid on transkribeeritud täpselt, sisse on jäetud suulise kõne nähtused nagu diskursuspartiklid, üneemid, parandused, kordused. Lisatud on ka küsitleja tekst, sest see võib mõnikord intervjuueeritava kõnet mõjutada. (Lindström 2004: 86)

5.2. Andmestiku kirjeldus

Käesolevas töös uuritakse partikli *või* esinemist Alutaguse, Võru, saarte ja keskmurdes murdekorpuse tekstide põhjal. Murrete hulgast valisin uurimiseks Jõhvi, Hargla, Püha, Põltsamaa kihelkondade keeled. Tegin sellis valiku, et oleks esindatud murded võimalikult erinevatest Eestimaa paikadest. Otsisin murdekorpusest laused, kus esineb *või* ja tegin kindlaks selle tegelikud funktsioonid, sest murdekorpuses on need kõik märgendatud konjunktsiooniks. Kasutasin veebipõhist otsimootorit (<http://www.murre.ut.ee/mkweb/>) ning otsin morfoloogiliselt märgendatud tekstidest iga murde kohta ükshaaval märksõna abil lauseid ja analüüsin neid konteksti alusel, et näha, mis funktsioonis *või* esineb. Päringusse panin märksõnaks *või* ning valisin sõnaliigiks konjunktsiooni. Analüüsitavaid lauseid kokku tuli 536. Alguses oli neid rohkem, kuid võtsin sealt välja need, kus olid lausekordused või liiga lühikesed laused, mille põhjal ei saanud kontekstist aru.

Lausete analüüsiks kasutasin ma seitset erinevat kategooriat. Nendeks olid koondlause sident, eneseparandus, küsimus, alternatiivküsimus, kaudküsimus, *kasvõi* ja muu. Need kategooriad tekkisid varasemate uurimuste (peamiselt Lindström 2001) põhjal ning täienesid analüüsi käigus.

5.3. Andmestiku kodeerimine

Andmete analüüsiks on murdekorpusest alla laetud Exceli tabel. Esimesel kohal on sõne ehk

või suuline vorm (*vai, või, võ, võe, ve, vae, või*). Seejärel on tabelis lemma ehk sõna algvorm, milleks on *või*. Edasi tuleb sõnaliik, mis on konjunktsioon. Seejärel murre, milleks on Alutaguse murre, keskmurre, saarte murre ja Võru murre). Siis murrak (Jõhvi, Hargla, Püha, Põltsamaa). Seejärel küla (Arisvere, Jõhvi, Kalliküla, Kamari, Kohtla-Vanaküla, Kuutsi, Kõrkküla, Leisu, Ruuksu, Saru, Suure-Rootsi, Umbusi ning Väike-Rootsi). Seejärel lindistusaja aastaarvud (1962, 1969, 1970, 1973, 1974 ja 1981). Seejärel keelejuhi vanus ja sugu. Analüüsitav tunnus on funktsioon.

6. Tulemused

Töös analüüsiti 536 murdekorpuse lauset, kus esineb *või*. Selles peatükis vaadeldakse *või* häälduse varieerumist neljas murrakus ning seejärel esitatakse näitelauseid, mille abil analüüsiti *või* kasutust valitud funktsioonide põhjal. 536 kogu lause hulgast valiti välja mõned näitelauseid kõigi funktsioonide kohta.

Tabel 1 annab ülevaate *või* häälduskujudest vaadeldud murrakutes.

Murrak	<i>vai,</i> <i>vaij</i>	<i>või,</i> <i>võij</i>	<i>või</i>	<i>vae,</i> <i>ve, vei</i>	<i>võ</i>	<i>võe</i>	<i>vä</i>	Kokku
Hargla	142	9			2			153
Jõhvi	91	21					1	113
Püha			140					140
Põltsamaa	4	115		6		5		130
Kokku	237	145	140	6	2	5	1	536

Tabel 1. Partikli *või* hääldus valitud murrakutes

Partikli *või* häälduse varieerumist valitud murrete vahel vaadeldi hääldusvariantide *vai*, *vaij*, *või*, *võij*, *või*, *vae*, *ve*, *vei*, *võ*, *võe* ning *vä* kaudu. Analüüsist tuli välja, et *või* on kasutusel ainult Püha murrakus, seda murdekorpuse näitelausestes 140 korda.

Hääldusvariandid *vae*, *ve*, *vei* esinesid ainult Põltsamaa murrakus (6 korda).

Hääldusvariant *võ* esines ainult Hargla murrakus (2 korda).

Hääldusvariant *võe* esines ainult Põltsamaa murrakus (5 korda).

Hääldusvariant *vä* esines ainult Jõhvi murrakus (1 kord).

Hääldusvariandid *või* ja *võij* esinesid Põltsamaa murrakus 115 korda, Jõhvi murrakus 21 korda ja Hargla murrakus 9 korda.

Hääldusvariandid *vai* ja *vaij* esinesid Hargla murrakus 142 korda, Jõhvi murrakus 91 korda ja Põltsamaa murrakus 4 korda.

Töö 2.4. peatükis „Väikese murdesõnastiku“ andmetel (joonis 6) esines samuti *või* hääldusvarianti rohkem keskmurdes ja saarte murdes ning vähem Võru murdes ja kirderannikumurdes. „Väikese murdesõnastiku“ põhjal (joonis 7) esines *vai*, *vae* kõige rohkem Võru murdes, veel palju kirderannikumurdes ja keskmurdes mõnel pool.

6.1. Eneseparandus

Parandus on hulk nähtusi, mis aitab lahendada grammatilisi vigu, stiilivigu, lauseplaani muutmist, võõrkeele mittevaldamist jne. Lahendatakse keelelisi probleeme ja suhtlusraskusi. Järgnevalt toon välja näiteid, kus esines eneseparandust. Siin on nii ümbertegemist kui ka edasilükkamist. Edasilükkamist algatab kõneleja, ta pakub ise välja uue teksti järje (või pakub selle välja kuulaja). Ümbertegemisel kõneleja kas asendab ehk ütleb välja uue lausungiosa ja asendab sellega vana või lisab midagi tagantjärele juurde. (Hennoste 2000: 2690–2703) Näidetes käsitlen vaid eneseparandusi, sest tekstis on vähe dialoogilisust ja ei saa välja tuua näiteks kuulaja tehtud parandusi. Eneseparandus tühistab mingi eelneva tekstiosa ja pakub selle asemel uue variandi.

Kõige rohkem esineb eneseparandust saarte murdes (50). Seejärel keskmurdes (46) ning Alutaguse murdes (44). Mõne analüüsitava lause puhul võis eneseparandust kohe märgata, näiteks

(1) **ikke juo kevade (.) juoo = s *ninda (.) mai vai se *apri·lli+guu = ses (.) õli = sie *tienijade *kauplemine* (Alutaguse murre, Jõh)

Näites (1) on näha eneseparandust, millele osutab *või (vai)*, sest öeldakse *mai vai se aprillikuu*. Kõnelejale tuleb meelde õige variant ning ta parandab eelnevat öeldut kasutades ümbertegemist (Hennoste 2000a: 2701), mai asendatakse aprilliga.

(2) *on sääl karja+maks ning sääl oli enne seda `Väikse Rootsi või selle (.) pisise küla (.) `jälle eina+maad kaa (.) nee* (saarte murre, Pha)

Näites (2) tehakse eneseparandus sõnadega *või selle*. Jällegi on näha eneseparandust, sest *või* järel olev *see* näitab, et kohe asendatakse jutus üks väljapakutud alternatiiv mingi teise, kõneleja meelest täpsemaga.

(3) **muusikka = kuor õli sie *mängis juo neit (...) pasunaid vai *pillisid = ja (...) nied *mängisivad (.) *tõmbasivad *kõigi üeo* (Alutaguse murre, Jõh)

Näite (3) puhul on raskem määratleda, kas tegu on eneseparanduse või koondlause sidendiga. Ei ole päris kindel, kas kõneleja soovis sõna *pasunaid* asendada sõnaga *pillisid* või pakkus ta lihtsalt kaks võrdset alternatiivi. Võib märgata ka edasilükkamist, sest lauses on pausid. Eneseparandusena käsitlesin ennekõike juhtumeid, kus kõneleja kavatsus oli tühistada üks väljaöeldud lauseosa ja asendada see teisega. Juhul, kui kõneleja kavatsus ei olnud nii selge, käsitlesin *või*-d pigem ebakindlusmarkerina.

6.2. Ebakindlusmarker

Ebakindlusmarkerina käsitlesin juhtumeid, kus *või* funktsioon sidus omavahel lauseosi või markeeris, et kõneleja pole kindel info täpsuses. Ebakindlusmarker asub tihti lause lõpus osutades võimalikele alternatiividele, mida ei mainita. Näiteks ei julgeta pakkuda veel ühte alternatiivi, arvates, et ka see on vale. Tihti jääb õhku küsimus, et kas välja pakutud variant oli siiski õige, või mitte. Püütakse hajutada info konkreetset ja jätta mulje, et räägitakse üldiselt, sest algne info võib olla vale. Lause lõppu võidakse lisada üldistav küsimus, et vestluspartner saaks kas algse alternatiivi heaks kiita või vastata küsimusele mingi muu alternatiiviga. Lausetes on ka pause, mis näitab, et otsitakse uut alternatiivi, kuid seda sobivat ei leita. Ebakindlusmarkerile võib järgneda näitav omadussõnaline asesõna, mis jällegi üldistab lauset ja jätab esimesena väljapakutud alternatiivi rohkem lahtiseks.

Kokku esineb murretes kõige rohkem ebakindlusmarkerit (237), enim oli seda Võru murdes (90). Alutaguse murdes esines seda seevastu ainult 33 korda. Ebakindlusmarker võib jätkata lauset, pakkudes välja ühe üldistavama alternatiivi (näited (4)–(5)).

(4) *ol'i midagi (.) tuhande üheksa+saea (.) kahe+`gümne (.) nel'landal viijendal **või** selle `ümbruses (...)* (keskmurre, Plt)

Näites (4) näitab ebakindlusmarker, et ei mäletata täpselt, mis aastal midagi toimus. Esiteks pakutakse tuhandeüheksasaja kahekümne neljandat või viiendat aastat ning sellele lisatakse ebakindlusmarker *või* ja lisatakse aastatele juurde selle *ümbruses*.

(5) *(.) kõvad pagid tulevad vahest (.) kas rahe (.) rahe või (.) või vihm **või** (.) **või** olgu sis see tuule* (saarte murre, Pha)

Näites (5) pakutakse esiteks välja rahe ja vihm ja siis lisatakse juurde ebakindlusmarker, et pakkuda välja ka tuul, sest esimesed kaks pole piisavad pagi kirjeldamiseks. Kasutus on sarnane koondlause sidendile, aga kõneleja ei esita teist võimalikku alternatiivi.

Ebakindlusmarkerit ja eneseparandust eristab üksteisest see, et ebakindlusmarker vaid täpsustab või üldistab öeldud väidet, aga ei tühista seda, nagu teeb eneseparandus.

Tihti võib esineda peale ebakindlusmarkerit ka üldistav küsimus (näited (6)–(8)).

(6) *`algsõn `algsõn ol'l' muidokki tuu tsaari sõda Vinne+maa sõda = **vai** kuis = tu = ss ol'l' (.) tuul (`aigu* (Võru murre, Har)

Näites (6) räägitakse Venemaa sõjast, kuid ei olda sellega seonduvas kindel ning lause lõpus väljendatakse ebakindlust üldistava küsimusega „*vai kuis tu ss oll*“.

(7) *niij = et nohh (.) ol'l' säärtsit (...)* vannu meehi **vai** miss = ol'l' usaldava joba (...) *saksi- saksilõ siss (...)* (Võru murre, Har)

Näites (7) on juttu vanadest meestest, mille juurde lisatakse üldistav küsimus „*vai miss oll*“, et

saada näiteks vestluspartnerilt kinnitust, kas räägitu ikka vastab tõele.

(8) = *et (.) sõst yks = ei tule `vällä kleit vai (...)* mis = *na `tahtsõ saija = et (.) `puuduss*
(Võru murre, Har)

Näites (8) esitatakse peale ebakindlusmarkerit (*vai*) üldistav küsimus, et saada näiteks oma jutule kinnitust.

Kõige tihedamini järgneb ebakindlusmarkerile näitav omadussõnaline asesõna (näited (9)–(12)).

(9) *kell ol'li `säantse (.) nooq (...)* e *nigu säantse `kasvajaq vai säantse (...)* *nuu lät's'i kõik sinnä = jja (.) ma* (Võru murre, Har)

Näites (9) väljendatakse ebakindlust esiteks sõnaga *nooq*, siis pakutakse välja üks variant, millele järgneb ebakindlusmarker *vai* ning proovitakse leida sobiv sõna.

(10) *tead `raske (.) `raske kaalu all (...)* e *vae peal või nisukke (...)* *vaagimine või* (saarte murre, Pha)

Näites (10) järgneb ebakindlusmarkerile näitav omadussõnaline asesõna *nisukke*, mille järel proovitakse leida sobivat sõna ja lause lõpus kordub tegevus uuesti.

(11) *no see on `ikka kõrvu (.) kõrva+leht ja kõrva+rippid või nisused tead (.) see on ripp (.) mis si =* (saarte murre, Pha)

Näites (11) ei olda pakutud variantides *kõrvaleht* ja *kõrvarippid* kindel, seda väljendatakse sõnadega *või nisused*.

(12) *`pääle (...)* *sis (.) kui (.) nõnda (.) kätte+rättikku riije või `söukke oli (.) siis sai `jälle kahelt poolt leegittud (...)* (saarte murre, Pha)

Näites (12) ei olda pakutud variandis *kätterättikku riije* kindel, seda väljendatakse sõnaga *söukke*.

6.3. Koondlause sidend

Koondlause kasutusjuhtumites toimib *või* sidendina ning eraldab sama lauseliikmena esinevaid sisult ja vormilt võrdväärseid alternatiive. Näidetest tuli välja lauseid, kus on kas mitu alust või mitu määrust. Koondlause sidendi kasutusjuhtumeid tuli välja 52.

(13) (---) *kui oless soe tuba (.) kui teil (.) kääd või jalas `külmand on (...)* (---) (saarte murre, Pha)

Näites (13) pakub kõneleja selgelt kaks võrdväärset alternatiivi *kääd või jalas*, mis on lauses alused.

Kõige raskem oli vahet teha koondlause sidendi ja eneseparanduse markeri vahel.

(14) (.) säll (.) *pritsi+maeas säl *vasta kui (.) pruut (.) **vai** peig- e *laulattaead tulivad (...)
ümisetakse ja siis jälle (.) (Alutaguse murre, Jõh)

Näite (14) märkisin koondlauseks, sest on ebatõenäoline, et kõneleja parandas sõna *pruut* sõnaga *peig*. Lauses on kaks alust (*pruut* ja *peig*).

(15) *siis* = *õli juo sealt neid* (.) **tõisi* (.) **tütrikkuid vai* (.) **nuori* **käijäid* = *jaa ja vanu*
**käijäid* = *jaa* (Alutaguse murre, Jõh)

(14) on (15) näitega sarnane, siin võiks kahelda eneseparanduse ja koondlause sidendi vahel, kuid eneseparandus tundub siin vähem tõenäolisem, sest ilmselt pakutakse välja lihtsalt kaks võrdväärset alternatiivi. Lauses on kaks alust (*tütrikkuid* ja *nuorikäijaid*).

(16) *iga+üks pan'i jälle oma lehmad* (.) *kass* `veikkeste koppeldesse veel **või** `väl'lade =
päle köijega `kus'kille (.) *kui karjane ära kadus* (keskmurre, Plt)

Näites (16) pakutakse välja kaks võrdväärset alternatiivi. Siiski võib tegu olla ka eneseparandusega, kuid kui analüüsida seda koondlause sidendina, siis on seal kaks määrust (*koppeldesse* ja *vällade päle*).

6.4. Kasvõi

Kasvõi-d esines uuritavates lausetes kokku vaid kaheksal korral, kusjuures lauseid, kus oli sees sõna *kasvõi* ~ *kas või*, oli vaid 4. *Kasvõi* oli näitelausestes tähenduses *isegi*, *näiteks*, *vähemalt*. See näitab tegevuse ulatust – osutab ühele võimalikule alternatiivile mitmetest, sageli näitab hüpoteetilist äärmuslikku näidet. Näiteks

(17) `kiiresti võib korraga tõmmata nõnda et (.) et tõmmab **kass või** (.) *mehe ka* (.)
`*kaasa tead* (saarte murre, Pha)

Näites (17) on *kasvõi* kasutusel tähenduses *isegi*, et millelgi on nii suur jõud, et võib *isegi/lausa mehe kaasa tõmmata*.

(18) = *aeal oli* (.) *no sie* **vehkis siis kass = vai* **ullemast kaa ja* **teised pidid* **järgi*
minema ega sial midagi (Alutaguse murre, Jõh)

Näites (18) on *kasvõi* jällegi kasutuses tähenduses *isegi*.

Näidetes (19)–(22) võis vaid konteksti puhul öelda, et sealset *või*-d on kasutatud kui *kasvõi*-d.

(19) **nukked* **üöldi* (.) **ikke* **nukkede pidi* **saama oli tema siis vai* **tuores* (...) *aga*
**ikke pidi* **saama* (.) **veikse* **unnikku et* (Alutaguse murre, Jõh)

Näites (19) on *vai*, mis on tähenduses *kasvõi*, *isegi*.

(20) *said* **äkkega üle* **minna ja tagasi enamb ei* **saantki mine vai* **naabri* **põllule*

*tuleb tule *meilgi nii *kitsad (.) ja neid* (Alutaguse murre, Jõh)

Näites (20) on jällegi öeldud *vai*, kuid mõeldud on see tähenduses *kasvõi*.

(21) *näet ii pääl (...) ja `ütle et (.) no olõss vai ii veeren taa = m K'äärman'i Pajul'i *lood's'ik (.) ja* (Võru murre, Har)

Näites (21) on öeldud *vai*, kuid mõeldud on *kasvõi*-d tähenduses *vähemalt*.

(22) *üttel' tuuq juut' (.) juud'ist `kaup+miis = et maa anna vai puul' ilma aga `mutku osta ärä õnnõ muud midägi jät't'* (Võru murre, Har)

Näites (22) on öeldud *vai*, kuid mõeldud on *kasvõi*-d tähenduses *lausa*.

6.5. Alternatiivküsimumus

Alternatiivküsimumused on tüüpiliselt suunatud kuulajale ja ootavad vastust. Kõik analüüsitavad alternatiivküsilaused ei olnud aga suunatud kuulajale, vaid olid pigem retoorilised või endale suunatud. Alternatiivküsimumusi oli töös 35. Alternatiivküsimumus võib alata küsisõnaga *kas* (näited (23)–(26)).

(23) *künd (...) kass ei *oskand *künda vai (.) vai = vai eij = old *atra *niisukkest (...) aga midagi oli* (Alutaguse murre, Jõh)

Näites (23) esitati küsimus kahe alternatiivi kohta ja oodati, et kuulaja valib ühe välja. Kuigi vastaja võiks valida ka mõlemad variandid, siis kõneleja seda pigem ei oota, vaid eelistab, kui vastaja valib ainult ühe. (Metslang 1981: 56) Alternatiivid, mille vahel valida näites (23) on *kass ei oskand künda* või *eij old atra*.

(24) *kõhe = et (...) kass = se varas on ligi vai *kaugel = vai (...) ss = on seda kõik pidand* (Alutaguse murre, Jõh)

Näites (24) esitati küsimus kahe alternatiivi kohta (*kass se varas on ligi* või *kaugel*)

(25) *e suur = e madu+uss (...) kass = on *õige vai vale maa = i tia (...) aga nii ma *kuulsin* (Alutaguse murre, Jõh)

Näites (25) esitati küsimus kahe alternatiivi kohta (*kass on õige* või *vale*)

(26) *mittu `aastat `mööda (...) kas = ta ol'i siukke sile või ol'i ta soomusline (...) küll ei mäletta (...) no nad* (keskmurre, Plt)

Näites (26) esitati küsimus kahe alternatiivi kohta (*kas ta oli siukke sile* või *oli ta soomusline*). Alternatiivid peavad olema oma olemuselt sarnased, kuid samas ka erinevad, et neid saaks võrrelda (Metslang 1981: 55). Näites (26) on sarnasuseks materjal või nahk, mida kirjeldatakse ja erinevuseks on erinevad tunnused (*sile* ja *soomusline*).

6.6. Kaudne küsimus

Kaudne küsimus on alistanud küsilause. Kaudseid küsimusi tuli lausetest välja 13.

(27) = *i tia kass = õli (.) mõned ka *ilma vai = aga *ikke *kurssett õli = ja (...) ja *taljel*
(Alutaguse murre, Jõh)

Näites (27) on küsilauseks *i tia kass õli mõned ka ilma*.

(28) *ma = i mäletta (...) kass siis nii (.) soomusline või kump ta pid'i olema ei mäletta*
`ootta maa katsun (...) (Keskmurre, Plt)

Näites (28) on küsilauseks *kass siis nii soomusline või kump ta pidi olema*.

6.7. Üldküsimus

Üldküsimus võib olla küsimus, mis nõuab *jah* või *ei* vastust. Neid on analüüsitavate lausete hulgas kokku 16. Üldküsimused ei pruugi olla suunatud tingimata vestluspartnerile, vaid ka kõnelejale endale või annavad edasi vahendatud dialoogi.

(29) *taha aga kas = sa siis *leiba kaa ei taha vai (...)* *ütles = et (...) *jaa *leiba et *leiba*
võid (Alutaguse murre, Jõh)

Näide (29) on üldküsilauseks vormistatud, kuid ei oota vestluspartnerilt vastust

(30) = *ett see (.) kallakkas onn (...) ni+sugune kass üks või (.) `pan'di `alla nii+mod'i =*
ja (.) et ikke sialt (keskmurre, Plt)

Näide (30) on üldküsilauseks vormistatud, kuid ei oota vestluspartnerilt vastust, vaid on pigem endale suunatud.

(31) *`miukke in'ime võib `olla (.) kass = onn `õige in'imene või põle (...)* *siis üks+vahe*
kohe mõisas keelatti ära (.) ei (keskmurre, Plt)

Näites (31) küsitakse, *kass = onn `õige in'imene või põle*, millele oodatakse *jah* või *ei* vastust.

6.8. Muu

Lauseid, mida ei osanud napi konteksti tõttu ühegi kategooria alla liigitada tuli välja 2. Tegemist on jutustavate lausetega.

(32) *minnu kodu (...) nii n'u kodu `kaema jahh et et vai maa saa tõse a- asemikku omale*
ja (...) jaat = (Võru murre, Har)

(33) *olõ olluk'k'inadõ (...) ja = ma `ütte toolõ = õt või lasõ minnu vallalõ Jaan' tulõ siss*
`päs's'i kodu ärq (...) (Võru murre, Har)

Näites (32) tundub, nagu *või*-d kasutatakse tähenduses *nagu*. Näites (33) on *või* kasutusel tähenduses *võib*.

6.9. Tulemuste kokkuvõte

Järgnevalt vaatlen, kuidas varieerub *või* funktsioonide kasutus valitud murrakutes.

Funktsioon	Hargla murrak	Jõhvi murrak	Püha murrak	Põltsamaa murrak	Kokku
Alternatiivküsimus	9 (5,9%)	9 (8%)	6 (4,3%)	11 (14,3%)	35 (6,5%)
Ebakindlusmarker	90 (59%)	33 (29%)	62 (44,3%)	52 (40%)	237 (44,2%)
<i>Kasvõi</i>	2 (1,3%)	5 (4,4%)	1 (0,7%)		8 (1,5%)
Kaudküsimus	3 (2%)	5 (4,4%)		5 (11%)	13 (2,4%)
Koondlause sidend	11 (7,2%)	9 (8%)	20 (14,3%)	12 (9,2%)	52 (9,8%)
Üldküsimus	3 (2%)	8 (7,1%)	1 (0,7%)	4 (3,1%)	16 (3%)
Muu	2 (1,3%)				2 (0,4%)
Eneseparandus	33 (22%)	44 (39%)	50 (36%)	46 (35,4%)	173 (32,3%)
Kokku	153	113	150	130	536

Tabel 2. Partikli *või* esinemine valitud murrakutes

Tabelist 2 on näha, et analüüs on kvantitatiivne. Analüüsist tuli välja, et kõige rohkem esineb valitud murretes *või* kasutamist ebakindlusmarkerina (44,2%), seejärel eneseparandusena (32,3%) ning seejärel koondlause sidendina (9,8%).

Ebakindlusmarkerina esines *või* kõige rohkem Hargla murrakus (59%), seejärel Püha murrakus (44,3%) ning seejärel Põltsamaa murrakus (40%).

Eneseparandusena esines *või* kõige rohkem Jõhvi murrakus (39%), seejärel Püha murrakus (36%) ning seejärel Põltsamaa murrakus (35,4%).

Koondlause sidendina esines *või* kõige rohkem Püha murrakus (14,3%), seejärel Põltsamaa murrakus (9,2%) ning seejärel Hargla murrakus (7,2%).

Alternatiivküsimusena esines *või* kõige rohkem Põltsamaa murrakus (14,3%), seejärel Jõhvi (8%) ning seejärel Hargla murrakus (5,9%).

Üldküsimusena esines *või* kõige rohkem Jõhvi murrakus (7,1%), seejärel Põltsamaa murrakus (3,1%).

Kasvõi-d esines kõige rohkem Jõhvi murrakus (4,4%).

Muid funktsioone, mida kuhugi paigutada ei saanud, esines vaid Hargla murrakus ja neid oli kokku 2 (0,4%).

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös keskenduti sidesõna *või* kasutusele neljas Eesti murrakus – Hargla, Jõhvi, Püha ja Põltsamaa. Vaadati, millistes funktsioonides *või* murdetekstides esineb, kasutades selleks eesti murrete korpuse morfoloogiliselt märgendatud tekste.

Töö koosneb kuuest osast. Teoreetilises osas on antud põgus ülevaade murdeliigendusest ajaloos ja praegusel ajal ning lühike ülevaade kõikidest Eesti murretest. Järgnevalt seletati töös lahti, kuidas kasutatakse eesti keeles *või*-d sidesõnana ja partiklina. Seejärel kirjeldati kategooriaid, mis valiti töösse, et analüüsida eesti murrete korpusest leitud näitelauseid.

Analüüsisosas tutvustati kõigepealt materjali kogumist eesti murrete korpusest ning andmestiku kodeerimist Excelis. Tutvustati *või* funktsioone, mis valiti analüüsimiseks välja, et saaksid kaetud kõik näitelused, mis leiti eesti murrete korpusest. Antud funktsioonid olid *ebakindlusmarker*, *eneseperandus*, *koondlause sidend*, *alternatiivküsimus*, *üldküsimus*, *kaudküsimus*, *kasvõi* ja *muu*. Kokku analüüsiti 536 lauset. Tulemuste osas näidati esiteks *või* häälduse varieerumist neljas valitud murrakus. Seda vaadeldi hääldusvariantide *vai*, *vaij*, *või*, *võij*, *või*, *vae*, *ve*, *vei*, *võ*, *võe* ning *vä* kaudu murdekorpuse näitelauseste põhjal. Hääldusvariante võrreldi „Väikese murdesõnastiku“ andmetega ning tulemused olid sarnased, *või* hääldusvariant tuli välja ainult Püha murrakust, *vai*, *vaij* esines kõige rohkem Hargla ja Jõhvi murrakus ning *või*, *võij* Põltsamaa murrakus.

Töö üheks eesmärgiks oli uurida, mis funktsioonis esineb *või* kõige sagedamini. Analüüsist tuli välja, et kõige rohkem esineb valitud murretes *või*-d ebakindlusmarkerina (237 korda ehk 44,2%), seejärel eneseperandusena (173 korda ehk 32,3%) ning seejärel koondlause sidendina (52 korda ehk 9,8%).

Töö teiseks eesmärgiks oli välja selgitada, kas *või* kasutus erineb valitud murrete vahel oluliselt. Hargla murrakus esines *või* kõige rohkem ebakindlusmarkerina (90 korda ehk 59%), Jõhvi murrakus eneseperandusena (44 korda ehk 39%), Püha murrakus ebakindlusmarkerina (62 korda ehk 44,3%) ja Põltsamaa murrakus samuti ebakindlusmarkerina (52 korda ehk 40%). Võib öelda, et partikli *või* kasutus ei erine murrete vahel palju, kolmes murdes neljast, kasutati *või*-d kõige enam ebakindlusmarkerina ja ühes eneseperandusena.

Käesolevat uurimust saaks laiendada, kui uurida *või* kasutust ka teistes murretes. Täpsema ülevaate saamiseks tuleks uurida rohkem lauseid.

Kirjandus

Antso, Siim, Kadri Koreinik, Karl Pajusalu 2016. Eesti kohamurrete olukord viimase rahvaloenduse peeglis. Keel ja Kirjandus, LIX (3), 176–192. Tallinn; <https://www.etis.ee/Portal/Publications/Display/4deba3c7-c666-4e78-a113-094040d70174>

(vaadatud 17.04.2021)

Daugavet, Anna, Axel Holvoet, Liina Lindström 2019. Insubordinated concessive imperatives: An areal constructional idiom type. Baltic Linguistics, 10, 307-354; <https://www.journals.polon.uw.edu.pl/index.php/bl/article/view/367/287> (vaadatud

21.03.2021)

EKI ühendsõnastik 2021. [The EKI Combined Dictionary, CombiDic] Koostajad ja toimetajad Indrek Hein, Jelena Kallas, Olga Kiisla, Kristina Koppel, Margit Langemets, Tiina Leemets, Maia Melts, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Peeter Päll, Maire Raadik, Mai Tiits, Katrin Tsepelina, Maria Tuulik, Udo Uibo, Tiia Valdre, Ülle Viks. Eesti Keele Instituut. Sõnaveeb 2021; <https://sonaveeb.ee> (vaadatud 19.04.2021)

EKK = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <https://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?p=1> (vaadatud 19.05.2019)

EKSS 2009. Eesti keele seletav sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/ekss/ekss.html> (vaadatud 19.04.2021)

EMK 2015. Eesti murrete korpus; <https://www.keel.ut.ee/et/keelekogud/murdekorpus>. Vaadatud 26.04.2019

Erelt, Mati, Tiit Hennoste, Liina Lindström, Helle Metslang, Renate Pajusalu, Helen Plado, Ann Veismann 2017. Eesti keele süntaks. –

2. Sissejuhatus süntaksisse (**Mati Erelt 2017a** lk 53–89);

15. Üldlaiend, kiil, irdeelemendid (**Tiit Hennoste**, lk 481–502);

16. Sidend (**Mati Erelt, Helle Metslang** lk 503–512);

21. Rinnastus (**Mati Erelt 2017b**, lk 603–643); Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

22. Liitlause (**Mati Erelt 2017c**, lk 647–744).

Haak, A, E. Juhkam, M. Kallasmaa, A. Kask, V. Lonn, E. Niit, P. Norvik, V. Oja, P. Raud, E. Ross, A. Sepp, J. Simm, J. Viikberg 1982-1989. Väike murdesõnastik I-II. Keele ja Kirjanduse Instituut (prg Eesti Keele Instituut). Tallinn. <https://www.eki.ee/dict/vms/> (vaadatud 19.04.2021)

Habicht, Külli 2012. Määrsõnade kokku- ja lahkukirjutamisest. Emakeele Selts;

https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2020/06/ES-keeletoiimkond_Muutumatud-sõnad-kokku-lahkukirj-11.06.12.pdf (vaadatud 20.03.2021)

Habicht, Külli, Tiit Hennoste, Anni Jürine, Kirsi Laanesoo, Helle Metslang, David Ogren 2015. Üldküsimume vorm ja funktsioonid läbi nelja sajandi ja kuue tekstiliigi. Emakeele Seltsi aastaraamat 61; https://kirj.ee/public/ESA/2015/esa_61_2015_80_109.pdf (vaadatud 01.03.2021)

Hagu, Paul, Liina Lindström 2004. Lõunaestli keelematerjalid eesti murrete korpuses. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat III. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus.

Hennoste, Tiit 2000a. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VIII. Lausung suulises kõnes 3: Eneseparandused. – Akadeemia 12, 2689–2710.

Hennoste, Tiit 2000b. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. Oma keel nr 1; https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2000_1/OK_2000-1_09.pdf (vaadatud 04.11.2020)

Hennoste, Tiit, Liina Lindström, Andriela Rääbis, Krista Strandson, Riina Vellerind 2001. Vä ja teised. Ühe vestluse pisianalüüs. Keele kannul: pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks (90–112). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised; 17).

Kään, Heino, Heino Mardiste, Riia Nelis, Olavi Pesti 2002. Saaremaa 1. Loodus. Aeg. Inimene. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Lonn, Varje, Ellen Niit 2002. Saarte murde tekstid. Tallinn: Pakett.

Lindström, Liina 2001. Grammaticalization of või/vä questions in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. Ilona Tragel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu, 90 – 118.

Lindström, Liina, Pilvik, Maarja-Liisa 2020. Keeleteaduse muutumine arvutiajastul. Horisont, 6, 38–40.

Lindström, Liina, Bakhoff, L, Kalvik, M-L, Klaus, A, Läänemets, R, Mets, M, Niit, E, Pajusalu, K, Teras, P, Uihoaed, K, Veismann, A, Velsker, E. (2006). Sõnaliigituse küsimusi eesti murrete korpuse põhjal. Niit, E. (Toim.). Keele ehe (154–167). Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised; 30).

Lindström, Liina 2015. Ülevaade eesti murrete korpusest. Tartu. https://www.keel.ut.ee/sites/default/files/www_ut/emk_teejuht2015.pdf (vaadatud 15.03.2021)

Metslang, Helle 1981. Küsilause eesti keeles. Tallinn: Valgus.

Muischnek, Kadri 2015. Keelekorpused – sama mitmekesised kui keel ise. Oma Keel: OK:

keeleajakiri kõigile: Emakeele Seltsi ajakiri 1/2015 lk 37-44.
https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2015_1/OK_2015-1_05.pdf (vaadatud 01.02.2021)

Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2018. Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Saareste, Albert 1932. Eesti keeleala murdelisest liigendusest. Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi Kirjastus;
<https://www.emakeeleselts.ee/digiraamatud/Eesti%20keeleala%20murdelisest.pdf> (vaadatud 04.11.2020)

Schmitz, Birte, Manfred Stede 2000. Discourse Particles and Discourse Functions. Machine Translation 15: 125–147. Kluwer Academic Publishers.
https://www.researchgate.net/publication/263240019_Discourse_Particles_and_Discourse_Functions (vaadatud 03.03.2021)

The use of the particle *või* 'or' in Hargla, Jõhvi, Püha and Põltsamaa dialects. Summary

This bachelor's thesis focused on the conjunction use of *või* 'or' in four Estonian dialects which were Hargla, Jõhvi, Püha and Põltsamaa. The thesis investigated in which functions *või* occurs using morphologically marked texts from the *Estonian Dialects Corpus*.

The thesis has six parts. The theoretical part gives a brief overview of the dialect articulation in history and present and a general description of all Estonian dialects. The thesis explained how *või* is used as a conjunction and a particle in Estonian language. Then, the categories that were selected for the work were described in order to analyze the example sentences found in the *Estonian Dialects Corpus*.

The analysis part introduced the collection of the material from the *Estonian Dialects Corpus* and encoding the data from Excel. This part explained the functions of *või* which were selected to cover all the example sentences found in the *Estonian Dialects Corpus*. These functions were uncertainty marker, self-repair, coordinating conjunction, alternative question, general question, indirect question, *kasvõi* 'for example, at least, even' and other. A total of 536 sentences were analyzed.

The results part showed the variation of pronunciation of *või* in the four selected dialects. The pronunciation variations were *vai*, *vaij*, *või*, *võij*, *või*, *vae*, *ve*, *vei*, *võ*, *võe* and *vä* and they were observed on the basis of example sentences from the *Estonian Dialects Corpus*. The pronunciation variations were compared to the data of *Dialectological dictionary of Estonian* and the results were similar, *või* was only used in Püha dialect, *vai*, *vaij* were used the most in Hargla and Jõhvi dialects and *või*, *võij* in Põltsamaa dialect.

One of the purposes of this Bachelor's thesis was to find out in which function *või* occurs the most often. The analysis showed that *või* occurs the most in selected dialects as uncertainty marker (237 times or 44,2%), then as self-repair (173 times or 32,3%) and then as coordinating conjunction (52 times or 9,8%).

The second purpose of this Bachelor's thesis was to find out whether the use of *või* differs significantly between the chosen dialects. In Hargla dialect *või* appeared the most as uncertainty marker (90 times or 59%), in Jõhvi dialect as self-repair (44 times or 39%), in Püha dialect as uncertainty marker (62 times or 44,3%) and in Põltsamaa dialect also as uncertainty marker (52 times or 40%). It can be said that the use of the particle *või* does not differ significantly between the dialects. In three dialects out of four, *või* was used the most as uncertainty marker and in one dialect *või* was used the most as self-repair.

This thesis could be extended by researching the use of *võli* in other Estonian dialects. More sentences could be analyzed to get a more accurate overview.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Saskia Rass,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Partikli *või* kasutamisest Hargla, Jõhvi, Püha ja Põltsamaa murrakus“, mille juhendaja on Liina Lindström, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Saskia Rass

22.05.2021